

DOCUMENTAREA PROCESUALĂ A CONTRAVENȚIILOR DE MEDIU PRIN PROCEDURA REMEDIERII

THE PROCEDURAL DOCUMENTATION OF ENVIRONMENTAL INFRINGEMENTS THROUGH THE REMIATION PROCEDURE

Ion SLISARENCO,

ORCID ID: 0000-0002-1367-7542

Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al RM

Evghenia GUGULAN,

ORCID ID: 0000-0002-5960-1164

Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al RM

CZU: 343.232:502.14:347.513

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8358624>

Rezumat. *Protecția mediului constituie un obiectiv principal nu doar a unui popor, dar a întregii umanități, din perspectiva faptului că pagubele produse au obșnuință să se răsfrângă transfrontalier, neavând „hotare”.*

Drept urmare, s-a adevărit necesitatea elaborării unui cadru normativ de protecție a mediului și a componentelor acestuia, de identificare a mecanismelor eficiente de responsabilizare a cetățenilor în vederea prevenirii daunelor de mediu, iar în cazul producerii acestora - de atragere la răspundere.

Astfel, în studiul de față, autorii vin cu anumite precizări de ordin științifico-aplicativ privind documentarea procesuală a contravențiilor de mediu prin procedura remedierii, fiind enunțate particularitățile specifice documentării prin prisma respectivei proceduri, atât din perspectiva drepturilor și a obligațiilor agentului constatator cât și a persoanei în privința căreia a fost pornit procesul contravențional.

Cuvinte-cheie. *Contravenție, contravenție de mediu, procedură contravențională, procedură de remediere, proces-verbal, plan de remediere, termen de remediere, decizie de sancționare.*

Summary. *Environmental protection is a primary objective not only of a nation but of all humanity, since the damage caused is often transboundary, with no „borders”.*

As a result, there is a need to develop a regulatory framework for the protection of the environment and its components, to identify effective mechanisms for making citizens responsible for preventing environmental damage and, in the event of such damage occurring, for holding them accountable.

Thus, in the present study, the authors provide some scientific-applicative clarifications on the procedural documentation of environmental offences through the remedial procedure, and the specific features of the documentation through this procedure are described, both from the perspective of the rights and obligations of the investigating officer and the person against whom the infringement proceedings were initiated.

Keywords. *Contravention, environmental contravention, contravention procedure, remediation procedure, minutes, remediation plan, remediation deadline, penalty decision.*

Introducere. Protecția mediului constituie una din îndatoririle constituționale prioritare a fiecărui stat și a fiecărui cetățean. Consolidarea acestui deziderat are loc prin adoptarea unui ansamblu de acte normative de nivel național cât și internațional. În acest sens, Republica Moldova nu constituie o excepție, stabilind expres în art.37 alin.(1) din Constituție [1]: „Fiecare om are dreptul la un mediu înconjurător neprimejdios din punct de vedere ecologic pentru viață și sănătate, precum și la produse alimentare și obiecte de uz casnic inofensive”.

Ipostaza de manifestare constituțională, exprimă un anumit stadiu de evoluție a societății umane, în care sănătatea omului depinde în mod esențial de sănătatea mediului în care trăiește [10, p. 132].

În condițiile adâncirii crizei ecologice globale dar și regionale, protecția și îmbunătățirea condițiilor de mediu au devenit pentru umanitate un obiectiv primordial, al cărui realizare presupune nu numai eforturi materiale și organizatorice naționale și internaționale, ci și dezvoltarea unei concepții științifice fundamentale în privința acestei noi atitudini față de mediu [9, p. 18].

Un loc aparte în cadrul strategiilor de acțiuni spre asigurarea echilibrului ecologic este ocupat de tehnicile și instrumentele cu caracter preventiv și de precauție. Rolul lor a crescut odată cu trecerea de la mecanismele „end of pipe” [13] de protecție a mediului la cele preventive. Timpul a demonstrat faptul că cheltuielile pentru combaterea consecințelor negative (poluarea) sunt mult mai mari decât cheltuielile pentru prevenirea poluării.

În acest context statul instituie mecanismul răspunderii juridice pentru faptele ce afectează mediul înconjurător. Unul din aceste mecanisme este răspunderea contravențională care în ultima perioadă a căpătat o importanță deosebită prin prisma ultimelor modificări în legislație.

Art.37 alin.(4) din Constituția Republicii Moldova prevede că „persoanele fizice și juridice răspund pentru daunele pricinuite sănătății și avutului unei persoane ca urmare a unor contravenții ecologice”. Corespunzător, art.2 din Codul Contravențional al Republicii Moldova [2] stabilește imperativ că scopul legii contravenționale constă în apărarea drepturilor și libertăților legitime ale persoanei, apărarea proprietății, ordinii publice, a altor valori ocrotite de lege, în soluționarea cauzelor contravenționale, precum și în prevenirea săvârșirii de noi contravenții.

În dreptul mediului recurgem la răspunderea contravențională în vederea prevenirii sau combaterii nerespectării prescripțiilor legale în materie, date fiind avantajele pe care le prezintă această varietate a răspunderii.

Nu se poate vorbi despre săvârșirea unei contravenții, iar în special, a unei contravenții de mediu atâta timp cât nu sunt desfășurate toate acțiunile necesare de constatare a acesteia. Prin urmare, ținând seama de complexitatea și specificul faptelor contra mediului, acțiunile de constatare a existenței contravenției, necesită o abordare deosebită și multidimensională. Astăzi, când în practica CtEDO (Curtea Europeană pentru Drepturile Omului) cauzele în procedura contravențională se examinează prin prisma principiilor și rigorilor procedurii penale, legiuitorul urmează să ajusteze reglementările fundamentale în așa fel, încât procedura contravențională să devină una analogică celei penale. Prin urmare, nu doar cerințele legate de administrarea probelor trebuie să fie identice cu cele din procedura penală, dar și celelalte chestiuni procedurale trebuie să fie analogice procedurii penale. Cu toate acestea, ele trebuie să cunoască o simplitate în administrare și realizare în cadrul procesului contravențional, deoarece după impactul lor social nu sunt atât de periculoase, fapt pentru care nu necesită o investigare detaliată, în contextul în care se săvârșesc pe căi evidente.

În literatura de specialitate [5, p. 27-28] au fost apreciate particularitățile contravențiilor de mediu:

1. Contravenția de mediu face parte din multitudinea de varietăți de contravenții, reprezentând acea faptă (acțiune sau inacțiune) săvârșită cu vinovăție și care prezintă un pericol mai mic ca infracțiunea;

2. Comiterea unei contravenții de mediu presupune ignorarea sau nerespectarea prevederilor legislației de mediu;
3. Obiect al atentatului în cazul comiterii contravenției de mediu reprezintă relațiile legate de folosirea rațională, protecția, conservarea și dezvoltarea componentelor abiotice, biotice și antropogene ale mediului.
4. Măsurile de răspundere contravențională pentru încălcarea legislației de mediu reprezintă o pârghie eficientă în soluționarea problemei de mediu și se aplică de rând cu celelalte pârghii de ordin juridic, economic, social etc. Contravenția de mediu este pasibilă sancționării în condițiile prevăzute de Codul contravențional, însă procedura de examinare a acesteia este condiționată de reglementările legislației de mediu.

Astfel, putem delimita patru grupe mari de relații sociale ce constituie obiectul de reglementare a dreptului mediului [11, p. 33]:

- relații legate de folosirea rațională a componentelor mediului;
- relații privind conservarea factorilor de mediu;
- relații privind dezvoltarea factorilor de mediu;
- relații privind protecția factorilor de mediu.

Prin prisma reglementărilor normative, de regulă, contravenția constituie fapta săvârșită cu vinovăție, stabilită și sancționată de lege, astfel fiind apărate valorile sociale, care nu sunt ocrotite prin legea penală.

De remarcat că în legislația altor state, de exemplu cea a Franței, conform împărțirii tripartite a infracțiunilor, contravențiile de mediu sunt catalogate în categoria „infracțiunilor materiale”, astfel nefiind necesară stabilirea vinovăției, poluatorul fiind sancționat în mod automat, odată ce a încălcat prevederile legale aferente [8, p. 500], potrivit principiului incriminării obiective.

Procedura de constatare și aplicare a sancțiunilor contravenționale este mult mai rapidă și mai flexibilă în raport cu celelalte proceduri judiciare, ceea ce este favorabil cerințelor de remediere neîntârziată și cu prioritate a prejudiciilor ecologice. Totodată, măsurile dispuse sunt executorii, permițând o intervenție urgentă în cazul unor acțiuni cu impact negativ deosebit asupra mediului, adoptarea unor măsuri de securitate și siguranță imediate se impun mai ales pe cale contravențională.

Potrivit datelor statistice [4], contravențiile documentate și procesate de *Inspectoratul pentru Protecția Mediului* constituie doar 0,8% (circa 5034 de cazuri) din numărul total al contravențiilor constatate în anul 2021.

Constatăm un randament diminuat al contravențiilor de mediu documentate, acestea încălcări faptic având un impact mult mai considerabil.

Într-un studiu s-a expus opinia potrivit căreia, în vederea documentării procesuale a contravențiilor de mediu, este necesară realizarea unui ansamblu de acte de colectare și administrare a probelor, ce au relevanță asupra tuturor laturilor cauzei contravenționale [7, p. 168].

La documentarea procesuală a contravențiilor de mediu întocmirea procesului-verbal cu privire la contravenție constituie unul din multitudinea mijloacelor de probe reglementate de Codul Contravențional al Republicii Moldova.

Potrivit prevederilor art.442 alin.(1) Cod contravențional, procesul-verbal cu privire la contravenție este un act prin care se individualizează fapta ilicită și se identifică făptuitorul. Procesul-verbal se încheie de agentul constatator pe baza constatărilor personale și a probelor acumulate, în prezența făptuitorului sau în absența lui.

Astfel, procesul-verbal cu privire la contravenție reprezintă actul prin care se finalizează procesul de apreciere a probelor. În acest sens, este necesar de înțeles că procesul-verbal cu privire la o anumită contravenție nu poate servi prin sine probă a comiterii anume a acelei contravenții. Deși practica judecătorească pe marginea dosarelor contravenționale cunoaște cazuri în care instanța apreciază faptul comiterii contravenției în baza procesului-verbal, totuși este necesar să reținem că procesul-verbal propriu-zis nu poate fi apreciat ca probă, deoarece acesta „încununează” eforturile de administrare și apreciere a probelor [6, p. 9-10].

Odată cu tragerea la răspundere contravențională prin aplicarea sancțiunilor persoanelor vinovate de săvârșirea contravențiilor de mediu, nu se asigura întotdeauna și faptul că respectivul contravenient nu va mai săvârși încălcările constatate, sau nu va mai prejudicia mediul, de altfel nu se asigură conformarea după sancționare a acestuia cu cerințele legislației în vigoare cu privire la ocrotirea mediului.

Această discrepanță a fost înlăturată odată cu adoptarea modificărilor la Codul contravențional, unde se consacră respectarea unor proceduri specifice de documentare a contravențiilor de mediu, fiind prin aceste prevederi acordată posibilitatea contravenientului de a remedia încălcările constatate și de a se conforma cu cerințele legislației în vigoare.

Astfel, art. 46¹ Cod Contravențional, reglementează o procedură distinctă, specifică de documentare a unor contravenții, dintre care fac parte și contravențiile de mediu, potrivit căreia persoanei în privința căreia a

fost pornit un proces contravențional și în privința căreia s-a constatat săvârșirea unei asemenea contravenții, de către agentul constatator i se stabilesc niște măsuri de remediere și termenul realizării acestora în vederea remedierii încălcărilor constatate și conformării contravenientului cu cerințele legislației.

Întru atingerea dezideratului ca încălcările constatate să fie remediate iar contravenientul pe această cale să se conformeze cu cerințele legislației, măsurile de remediere urmează a fi prevăzute într-un plan de remediere care va reprezenta o anexă la procesul-verbal cu privire la contravenție, în care agentul constatator va stabili, cu titlu de recomandare, măsuri de remediere și termenul realizării acestora.

Problema pe care o întâmpină agenții constatatori constă în aceea că aceștia, pentru a respecta procedura, până la întocmirea planului de remediere trebuie să întocmească un proces-verbal cu privire la contravenție, or, planul de remediere este o anexă la acest proces-verbal cu privire la contravenție, însă de cele mai dese ori agenții constatatori depistează încălcări în urma controlului de stat asupra activității de întreprinzător desfășurat conform prevederilor Legii nr.131 din 8 iunie 2012 [3], potrivit căreia în urma controlului respectiv se întocmește obligatoriu un proces-verbal de control.

Deci, apare o dilemă pe care trebuie să o soluționeze agentul constatator în cazul depistării unor încălcări care impun procedura remedierii și anume:

- a) să întocmească un proces-verbal cu privire la contravenție la care să anexeze planul de remediere a încălcărilor constatate, sau
- b) să întocmească un proces-verbal de control și la acesta să anexeze planul de remediere a încălcărilor constatate?

În lumina prevederilor alin.(1) al art.46¹ Cod contravențional, „Planul de remediere reprezintă o anexă la procesul-verbal cu privire la contravenție (*n.a. sublinierea ne aparține*), întocmită în condițiile prezentului capitol, în care agentul constatator stabilește, cu titlu de recomandare, măsuri de remediere și termenul realizării acestora în vederea conformării contravenientului cu cerințele legislației.”

Alin.(2) al aceleiași norme stabilește că „Planul de remediere este întocmit și anexat de către agentul constatator la procesul-verbal cu privire la contravenție (*n.a. sublinierea ne aparține*) prin care s-a constatat contravenția în rezultatul controlului de stat efectuat de către organele abilitate cu funcții de control, conform Legii nr.131/2012 privind controlul de stat asupra activității de întreprinzător.

Astfel, la prima vedere, constatăm că legiuitorul cere imperativ întocmirea unui proces-verbal cu privire la contravenție prin care s-a constatat contravenția, la care urmează a fi anexat planul de remediere a acestor încălcări constatate care constituie contravenție susceptibilă procedurii de remediere.

Însă nu pot fi trecute cu vederea prevederile alin.(1¹) al art.442 Cod contravențional, potrivit cărora „Procesul-verbal de control (*n.a. sublinierea ne aparține*), întocmit conform prevederilor Legii nr.131 din 8 iunie 2012 privind controlul de stat asupra activității de întreprinzător, substituie procesul-verbal cu privire la contravenție (*n.a. sublinierea ne aparține*) și are regim juridic și forță juridică similare dacă în el se constată fapta contravențională cu respectarea cerințelor stabilite de prezentul cod.

În această ordine de idei, pentru a soluționa chestiunea referitoare la ce fel de proces-verbal trebuie să întocmească agentul constatatator într-un caz sau altul la documentarea contravențiilor prin procedura remedierii, trebuie mai întâi de toate să analizăm care sunt contravențiile susceptibile procedurii de remediere.

În conformitate cu prevederile alin.(11) al art.46¹ Cod contravențional, „Prevederile prezentului capitol [2, Capitolul V¹] se aplică pentru contravențiile prevăzute la art.55–61, art.74–74³, art.76¹, art.77 alin.(1)–(7), art.77¹, art.79 alin.(1) și (5), art.80, art.81–83, art.91¹, art.93–95, art.97–98, art.109–156, art.157 alin.(1)–(3), (5) și (6¹), art.158–169, art.177, art.180¹, art.182–196¹, art.197 alin.(1)–(10) și (12)–(29), art.198–200¹, art.204, art.206, art.207, art.221¹, art.224, art.246–259¹, art.268, art.270, art.271, art.272¹ alin.(3), (7)–(11), (13) și (14), art.273 pct.4), 6), 10)–14), 17) și 18), art.274 alin.(2)–(4), (6) și (7), art.275, art.277¹–280, art.283–285, art.286 alin.(1), (2) și (5), art.293² alin.(4) și (5), art.330¹, art.330³, art.330⁵, art.344¹–345, art.348, art.349 alin.(4), art.358, art.358¹, art.364 alin.(6)–(8), art.364¹.

Analiza respectivelor contravenții ne permite cu ușurință să constatăm că nu toate dintre acestea fac parte din categoria celor care pot fi constatate în urma controlului de stat desfășurat conform Legii nr.131/2012 privind controlul de stat asupra activității de întreprinzător, ceea ce ne permitem să conchidem că doar în cazul contravențiilor constatate în urma controlului de stat desfășurat conform Legii nr.131/2012, agentul constatatator va putea întocmi numai procesul-verbal de control prin care va constata contravenția și acesta va fi suficient ca la el să fie anexat planul de remediere a încălcărilor constatate, fără a fi necesară întocmirea unui separat proces-verbal cu privire la contravenție.

Însă pentru categoria rămasă de infracțiuni, a căror constatare nu ține de controlul de stat desfășurat conform Legii nr.131/2012 privind controlul de stat asupra activității de întreprinzător, întocmirea procesului-verbal cu privire la contravenție este obligatorie, și doar la acesta urmează a fi anexat planul de remediere a încălcărilor constatate.

În concret, cu privire la documentarea procesuală a contravențiilor de mediu prin procedura remedierii, atragem atenția că aceste contravenții pot fi constatate atât în cadrul controlului de stat al activității de întreprinzător potrivit prevederilor Legii nr.131/2012, cât și în oricare alte circumstanțe.

Astfel, procedura de documentare procesuală a acestora prin remediere va trebui adaptată de fiecare dată cazului concret, și anume: în cazul controlului de stat al activității de întreprinzător agentul constator dacă constată încălcări urmează să întocmească un proces-verbal de control la care să anexeze planul de remediere a încălcărilor constatate, și în asemenea situație procesul verbal de control în care este constatată contravenția va substitui procesul-verbal cu privire la contravenție. Iar în cazul constatării contravenției de mediu în afara controlului de stat, agentul constator urmează să întocmească obligator proces-verbal cu privire la contravenție la care să anexeze planul de remediere a încălcărilor constatate.

În virtutea prevederilor alin.(3) al art.46¹ Cod contravențional, „În cazul întocmirii unui plan de remediere, nu se aplică sancțiuni contravenționale, inclusiv sancțiuni complementare, până la expirarea termenului de remediere.”

Potrivit alin.(4) al aceleiași norme, „Termenul de remediere reprezintă o perioadă între 30 și 90 de zile lucrătoare de la data comunicării procesului-verbal cu privire la contravenție, în decursul căreia contravenientul are posibilitatea remedierii încălcărilor constatate și conformării cu cerințele legislației. Termenul de remediere se stabilește luând în considerare circumstanțele săvârșirii faptei și complexitatea acțiunilor ce urmează a fi întreprinse de către contravenient. Termenul de remediere stabilit de agentul constator nu poate fi modificat.

În ordinea celor enunțate *supra*, considerăm că un subiect nu mai puțin important este soluționarea problemei tragerii la răspundere a contravenientului care de fapt prin prisma procedurii remedierii aplicate, a evitat aplicarea sancțiunii contravenționale, inclusiv sancțiunii complementare, însă până la expirarea termenului de remediere nu s-a conformat cu cerințele legale și nu a realizat măsurile de remediere în termenul stabilit.

Sarcina verificării conformării contravenientului cu cerințele legale și realizării măsurilor de remediere în termenul stabilit, îi revine agentului constatator care, în conformitate cu prevederile alin.(9) al art. 46¹ Cod Contravențional, „În termen de 10 zile lucrătoare de la data expirării termenului de remediere, agentul constatator verifică acțiunile întreprinse de contravenient și completează partea a II-a a planului de remediere, în care menționează în ce proporție au fost realizate măsurile de remediere stabilite.”.

Reglementările alin.(10) al aceleiași norme statuează că „În cazul în care, în urma verificării indicate la alin.(9), se constată neconformarea contravenientului cu cerințele legale și nerealizarea măsurilor de remediere în termenul stabilit, agentul constatator întocmește un alt proces-verbal cu privire la contravenție (*n.a. sublinierea ne aparține*), prin care persoanei responsabile i se aplică sancțiunile contravenționale respective.

În asemenea situație, constatăm din nou cele două cazuri de documentare procesuală distinctă legate de faptul dacă contravenția a fost constatată în cadrul controlului de stat al activității de întreprinzător sau în afara acestui control.

Astfel, în cazul controlului de stat al activității de întreprinzător, dacă constată neconformarea contravenientului cu cerințele legale și nerealizarea măsurilor de remediere în termenul stabilit, agentul constatator întocmește un alt proces-verbal de control, prin care persoanei responsabile i se aplică sancțiunea/sancțiunile contravenționale respective.

Iar în cazul constatării contravenției de mediu în afara controlului de stat, dacă constată neconformarea contravenientului cu cerințele legale și nerealizarea măsurilor de remediere în termenul stabilit, agentul constatator întocmește un alt proces-verbal cu privire la contravenție prin care persoanei responsabile i se aplică sancțiunea/sancțiunile contravenționale respective.

Privitor la subiectul care se face responsabil de îndeplinirea măsurilor de remediere a încălcărilor constatate legislația stabilește expres în alin. (6) al art.46¹ Cod contravențional că „Responsabilitatea realizării măsurilor de remediere revine persoanei care, conform legii, poartă răspundere contravențională pentru faptele constatate.”

Totodată, trebuie de reținut că documentarea procesuală a contravențiilor de mediu nu implică obligatoriu întocmirea planului de remediere, legea contravențională prevăzând expres situațiile în care agentul constatator nu întocmește un plan de remediere:

- a) contravenientul înlătură imediat încălcarea constatată;
- b) în termen de 3 luni de la data realizării unei măsuri de remediere din planul de remediere, contravenientul săvârșește din nou contravenția pentru care aceasta a fost stabilită;
- c) contravenientului i-au fost emise prescripții pentru aceleași încălcări de către organul de control, conform Legii nr.131/2012 privind controlul de stat asupra activității de întreprinzător, iar acesta nu le-a executat în termenul stabilit;
- d) încălcarea este iremediabilă.

Concluzie

În contextul celor expuse *supra*, putem deduce că la documentarea procesuală a contravențiilor de mediu prin procedura remedierii este recomandabil a se ține cont de procedura de constatare a acestora dacă aceasta a avut loc în cadrul controlului de stat al activității de întreprinzător potrivit prevederilor Legii 131/2012 sau în afara acestui control.

În cazul controlului de stat al activității de întreprinzător, contravenția de mediu urmează a fi documentată procesual prin procedura de remediere de către agentul constatator prin întocmirea procesului-verbal de control prin care se va constata contravenția și la care se va anexa planul de remediere a încălcărilor constatate. Iar în cazul constatării contravenției de mediu în afara controlului de stat, agentul constatator urmează să întocmească obligator proces-verbal cu privire la contravenție la care să anexeze planul de remediere a încălcărilor constatate.

În cazul constatării neconformării contravenientului cu cerințele legale și nerealizarea măsurilor de remediere în termenul stabilit, agentul constatator întocmește în cazul controlului de stat al activității de întreprinzător un alt proces-verbal de control, iar în afara controlului de stat un alt proces-verbal cu privire la contravenție, prin care persoanei responsabile i se aplică sancțiunea/sancțiunile contravenționale respective.

Referințe bibliografice:

1. Constituția Republicii Moldova, adoptată la 29.07.1994 // Monitorul Oficial 1, 12.08.1994. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=136130&lang=ro# [Accesat: 05.05.2023]
2. Codul contravențional al Republicii Moldova nr.218 adoptat la 24.10.2008 // Monitorul Oficial 3-6/15, 16.01.2009. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=136060&lang=ro# [Accesat: 05.05.2023]

3. Legea nr. 131 din 08.06.2012 privind controlul de stat asupra activității de întreprinzător. Publicat: 31-08-2012 în Monitorul Oficial Nr. 181-184. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133203&lang=ro#

4. Contravenții constatate în anul 2021. Disponibil: https://statistica.gov.md/ro/contravenții-constatate-in-anul-2021-9478_59411.html [Accesat: 05.05.2023]

5. CREȚU, A. Particularitatea acțiunilor de constatare a contravențiilor ecologice, În: „*Supremația dreptului*”. 2020, nr. 1-2. ISSN 2345-1971. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/8-18_2.pdf [Accesat: 02.05.2023]

6. CREȚU, A. Privire generală asupra contravenției de mediu. În: „*Supremația dreptului*”. 2019, nr. 4. ISSN 2345-1971 Disponibil: https://uspee.md/wp-content/uploads/2020/12/SD-nr.-4_2019.pdf [Accesat: 05.05.2023]

7. DONGOROZ, V. at al. *Explicații teoretice ale Codului de procedură penală român*. București: C.H. Beck, 2003. 432 p. ISBN:978-973-655-356-1

8. DUȚU, M. *Dreptul mediului și al climei*. Vol. I. București: Universul Juridic, 2022. 602 p. ISBN 978-606-39-1006-7

9. TĂNASE, P. *Ecologie internațională*. București: Editura Hyperion XXI, 1992.

10. ȚURCAN, L., ZAMFIR, N. Rolul combaterii contravențiilor în domeniul protecției mediului în asigurarea dezvoltării durabile a țării. Disponibil: <http://dspace.usm.md:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/7605/132-144.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Accesat: 05.05.2023]

11. TROFIMOV, I. *Dreptul mediului*. Chișinău: Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al RM, 2002.

12. ȚURCAN, L., ZAMFIR, N. Rolul combaterii contravențiilor în domeniul protecției mediului în asigurarea dezvoltării durabile a țării. ISBN:978-9975-3178-4-9. Disponibil: <http://dspace.usm.md:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/7605/132-144.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Accesat: 05.05.2023]

13. https://www.google.com/search?q=%E2%80%9Eend+of+pipe%E2%80%9D&rlz=1C1PNBB_enMD1046MD1046&oq=%E2%80%9Eend+of+pipe%E2%80%9D&aqs=chrome..69i57j0i22i30l9.716j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8 [Accesat: 04.05.2023]